

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA
Centar za ekonomska istraživanja

GLOBALIZACIJA I KULTURA

BEOGRAD, 2015

Uređivački odbor:

dr **Veselin Vukotić**

dr **Danilo Šuković**

dr **Mirjana Rašević**

dr **Slobodan Maksimović**

dr **Vladimir Goati**

Izdaje:

Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka

Za izdavača:

dr **Goran Bašić**

Izdavanje ove knjige finansijski su pomogli:

Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja

Štampa:

Colorgrafx, Beograd

Tiraž:

300

ISBN:978-86-7093-157-2

КУЛТУРА АКТИВНОГ СТАРЕЊА

Апстракт

Процењује се да је 604 милиона светске популације старо 65 и више година. У демографски најстаријим земљама удео старих лица се креће око 20 процената. Мада је старење становништва позитивно, јер је последица рађања жељене деце и елиминације раног умирања, брзина и интензитет ширења овог феномена представљају озбиљан изазов. Поготово што је реално да ће се у непосредној будућности значајно повећати и број и удео старих лица. Феномен популационог старења представља озбиљан изазов пре свега због макро последица различите природе. Но, многи изазови се постављају и пред појединца у условима све дужег живљења. Активно старење је, чини се, до сада најбољи одговор на ове изазове. Више од десет година по промовисању активног старења од стране Светске здравствене организације може се констатовати да постоји много простора за деловање на његовој реализацији на свим нивоима: влада, локалних самоуправа, експертске заједнице, цивилног друштва, медија и самих старијих. И то за деловање на основу примера добре праксе, али и паралелног форсирања социјалне иновације у овој сфери. Успешна реализација концепта активног старења претпоставља и превазилажење многобројних стереотипа, предрасуда и неразумевања везаних за старење и старост. Додатно је важно промовисати уважавање различитих потреба међу различитим генерацијама као и интергенерацијску солидарност и трансфер. Битна је и евалуација спровођења програма и акција везаних за концепт активног старења на свим нивоима применом међународних индикатора.

Кључне речи: старење становништва, продужено трајање живота, активно старење.

CULTURE OF ACTIVE AGEING

Abstract

It is estimated that 604 million of the world population is 65 years old or older today. The share of old people in the demographically oldest countries is as high as 20 percent. Although population ageing is positive, as it is a result of giving birth to a desired number of children and the elimination of early deaths, the expanding speed and intensity of this phenomenon represent a serious challenge; especially since the number and share of old people will certainly significantly increase in the immediate future. The phenomenon of population ageing represents a serious challenge primarily due to macro consequences of various natures. Nonetheless, many challenges are placed before the individual as well in conditions of an increasing life span. Active ageing seems to be the best response for these challenges so far. More than ten years after the promotion of active ageing by the World Health Organization, it can be concluded that there are many possibilities for implementing its realization on all levels: government, local self-management, expert communities, civil societies, media and with the old people themselves. Specifically, implementation on the basis of good practice experience, as well as parallel forcing of social innovations in this sphere. A successful realization of the concept of active ageing also assumes a change in many stereotypes, prejudice and lack of understanding of the old and old age. In addition, tolerance in relation to various needs among generations and intra-generational and intergenerational solidarity ought to be more actively cherished. A basic assumption in relation to implementation of different program and actions regarding active ageing is evaluation of activities at all levels, along with application of the internationally recognized indicators.

Key words: population ageing, increasing life span, active ageing.

ПОПУЛАЦИЈА СТАРА 65 И ВИШЕ ГОДИНА

Процењује се да је данас 604 милиона светске популације старо 65 и више година (INED, 2015). Највеће годишње увећање популације старих лица бележе земље у развоју. Међутим,

¹ Рад је настао као резултат на пројекту Истраживање демографских феномена у функцији јавних политика (47006) финансираног од Министарства просвете, науке и технолошког развоја.

релативно посматрано, Европа је демографски најстарији регион. Северна Америка и Океанија, такође, имају релативно високи удео лица старијих од 65 година (Pison, 2013). У развијеним земљама удео лица од 65 или више година најчешће се креће између 16 и 18 процената.

У 2013. години, међу већим популацијама, демографски најстарија земља био је Јапан. Сваки четврти Јапанац је имао 65 или више година. На овој листи затим су следиле Немачка, Грчка и Шведска у којима је удео лица старијих од 65 година износио 21%, 19% и 19% респективно. Са више од 1.275.000 старих лица (17,8% укупне популације) и Србија спада у изразито старе популације. Међу 25 демографски најстаријих земаља у свету, са изузетком Јапана, све су биле из Европе (Pison, 2013).

Мада неминован, демографско старење је истовремено процес чије се последице не могу игнорисати. Поготово што је извесно да ће се у непосредној будућности значајно повећати и број и удео старих лица. Два податка су посебно илустративна. Тако, према средњој варијанти пројекција Уједињених нација, за четири деценије, од 2010. до 2050. године, број лица светске популације са 65 и више година ће се увећати око три пута и износиће преко 1,5 милијарди. Такође, према истој варијанти сваки четврти становник (25,7%) развијеног региона, посматраног као целина, биће старији од 65 година, односно готово сваки десети (9,3%) биће стар 80 или више година (United Nations, 2011). Отуда је двадесет први век већ проглашен stoleћем старијих људи.

Пројекције су рађене на основу садашње дефиниције према којој је особа која има 65 и више година старо лице. Наравно да се поставља питање да ли ће концепт везан за године када се нека особа сматра старом бити измењен у деценијама које следе. Један од најпознатијих демографа у области старења становништва Огава (Ogawa, 2004) се већ залаже за промену дефиниције старе особе у смислу померања границе ка дубљој старости. Треба подсетити да се до средине 1980-их старом особом сматрала она која има 60 и више година.

СТАРЕЊЕ И СТАРОСТ КАО ИЗАЗОВ

Старење популације је реалност и у развијеним и у земљама у развоју. То је дубоко законит процес настао, пре свега, услед пада фертилитета становништва, али и интензивног смањења смртности. Мада је резултат великог цивилизацијског тријумфа, односно победе човека над нежељеним рађањем и раним умирањем, брзина и интензитет ширења овог феномена у другој половини прошлог и првим деценијама овога века представљају озбиљан изазов.

Феномен популационог старења представља озбиљан изазов, пре свега због макро последица различите природе. Оне се броје од промене колективног система вредности и психологије, преко нових односа међу генерацијама, отварања родног питања у старом друштву, другачијих услова живота, рада и становања, до повећаних захтева за здравственом и социјалном заштитом, притисака на пензионе фондове и захтева који се постављају пред тржиште рада и економију уопште. Но, многи изазови се постављају и пред појединца у условима све дужег живљења.

Неспорно је да су све набројане макро последице старења становништва битне и да искују адекватне и правовремене одговоре од економске, социјалне, здравствене, образовне и културне политике. Циљ је да се с једне стране ублажи деловање феномена старења становништва, а са друге стране да се задовоље најважније потребе све већег броја старијих људи. У том смислу од државе се тражи да омогући економску сигурност и пружи друге материјалне претпоставке за квалитетан живот у старости, али и да не дискриминише старије, омогући социјалну инклузију људи у трећем и четвртој добу, ствара позитивну перцепцију старења и старости, подстиче интергенерацијски и интрагенерацијски трансфер, солидарност и дијалог, као и да дела на основу формирања партнерства са старијима.

Ваупел подвлачи да је „током 1990-их постојала догма да се ништа не може учинити везано за старост. Сада је пак широко препознато да се много може учинити“ (Economist Intelligence Unit Report, 2009). Отуда је битно укључити у индивидуални систем вредности, циљеве, стратегије, очекивања, понашања и акције најмање размишљање о трећем и четвртој

животном добу. Здрав живот, доживотно учење, приhvатање модерних технологија, преузимање активне улоге у животу и личне одговорности за сопствено битисање су важни императиви који се постављају пред јединку данас у модерном старом друштву. Активно старење је концепт који се чини да је до сада најбољи одговор на изазове који се постављају пред државу и појединца у условима демографског старења, односно све дужег индивидуалног живота.

АКТИВНО СТАРЕЊЕ

Мада се о значају активности у животу старијих писало и раније, на пример 1961. у књизи коју је уредио Клемајер (Авгамов & Маскова, 2003), Светска здравствена организација је 2002. године дефинисала активно старење. Реч активно се односи на континуирано учешће старих у социјалним, економским, културним, духовним и грађанским активностима друштва, а не само задржавање њихове радне способности и физичке покретљивости, имајућу у виду фундаменталне људске вредности као што су здравље, учешће у друштвеним активностима и сигурност.

Улагање државе у „активно старење“ подразумева промоцију овог животног концепта у детињству и младости и обезбеђење могућности за његову реализацију у каснијем добу живота. Посебно су велики ефекти инвестирања у образовање. Појединци са високим образовањем имају боље здравље, веће шансе да раде после пензионисања и више су укључени у различите социјалне активности. Активно старење се може форсирати путем обезбеђивања социјалне сигурности грађана. Највећу добробит даје борба против сиромаштва (Tesch-Roemer, 2012).

Десет година по усвајању широко постављеног концепта активног старења, на скупу Економске комисије за Европу Уједињених нација поводом Стратегије регионалног спровођења Мадридског међународног плана акције у вези са старењем, констатовано је да постоји много простора за деловање у овој сфери на свим нивоима: влада, локалних самоуправа, експертске заједнице, цивилног друштва, медија и самих старијих. И то деловање на основу примера добре праксе, али и паралелног форсирања социјалне иновације у реализацији концепта активног старења. Чини се да је данас, у време разних криза, посебно актуелно залагање Јозефа Шумпетера, изнето пре 100 година, за неопходност социјалне иновације у економији, култури, политици као и начину живота (Howaldt, Schwarz, 2010).

Реализација концепта активног и здравог старења првенствено подразумева заједнички рад великог броја министарстава. Набројаћемо кључне области интервенције. То су:

- Министарство за рад, запошљавање и социјалну политику - реализује програме за запошљавање старијих и социјалне заштите оних са 65 и више година;
- Министарство здравља - обезбеђује здравствену заштиту лица са 65 и више година;
- Министарство државне управе и локалне самоуправе - даје подршку општинама и градовима да сусретну потребе старијих;
- Министарство просвете и науке - реализује принцип доживотног учења, финансира пројекте у чијем су фокусу истраживања старији као и развој технолошких решења која повећавају квалитет живота у старости;
- Министарство културе и информисања - охрабрује промоцију активног старења у медијима;
- Министарство омладине и спорта - подржава међугенерациску солидарност;
- Министарство у чијем делокругу рада су телекомуникације - форсира компјутерску писменост међу старијима;
- Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре - дефинише стандарде у сфери свога рада како би се потребе старијих суграђана уважавале.

ПРИМЕРИ ДОБРЕ ПРАКСЕ

Социјална иновација у модерном старом друштву које ће и даље старити може се дефинисати као креативност која је преточена у идеје, акције и програме усмерене на задовољење нових социјалних потреба и стварање нових социјалних односа у њему. У том смислу има

више примера добре праксе који се тичу концепта активног и здравог старења. Један од њих је везан за електронске картоне у Француској за особе старије од 70 година. Они садрже, поред осталог, и информације о утврђеним дијагнозама и лековима које стара особа пије. На тај начин се избегава, потврђено је у истраживањима, да чак свака десета стара особа буде хоспитализована због тога што свим здравственим радницима нису доступни потпуни подаци о старијем пацијенту.²

Други пример добре праксе се односи на прилагођавање радних услова старијим радницима у једној аутомобилској фабрици у Немачкој. Примарно је било постављање доброг осветљења и одговарајућих столица, аутоматизовање појединих фаза процеса производње, као и прављење више краћих пауза током радног времена.³

Постоји више примера инструмената који помажу дементним старим људима да живе независно у својим домовима и локалној средини, укључујући и паметан мобилни телефон, али и робот који помаже старима у обављању свакодневних активности у кући у Јапану.

Економска комисија за Европу Уједињених нација издаје Саопштења (Policy Brief) намењена лицима која учествују у доношењу политичких одлука. Већи број њих је посвећен темама које се директно или индиректно тичу активног старења. Поред низа релевантних података, овај билтен садржи и више примера акција које су иновативне и успешне. Тако се, између осталог, износи пример позоришта из Белгије у оквиру кога старији и млади праве заједнички импровизоване представе (април 2012); финског пројекта „Искусство је национални капитал“ у оквиру кога се промовише запосленост старијих међу послодавцима и онима са 50 и више година (јануар 2011); националног такмичења за „Најбољег сениора у акцији у Пољској“ (новембар 2010); мулти-генерацијских кућа (основано их је 500 широм Немачке) где људи различитих генерација помажу једни другима путем размене умећа и пројекат заштите старијих потрошача у Немачкој (број из новембра 2009).

Наводећи примере добре праксе, Стерн (2011) је у свом раду издвојила четири програма. То су: Програм намењен женама старијим од 50 година у сиромашним општинама Бугарске путем доедукације и субвенционисаног запошљавања или samozапошљавања у пољопривреди, домаћој радности и сервисима социјалне заштите; Програм Владе Велике Британије за промовисање добробити запошљавања радника различитих година старости међу послодавцима; федерални Програм охрабривања волонтерског рада међу сениорима у Сједињеним Америчким Државама; и Недељу промоције значаја доживотног учења у Словенији.

СЛИКА О СТАРОСТИ И СТАРИЈИМА

Успешна реализација концепта активног старења претпоставља промену многобројних стереотипа, предрасуда и неразумевања везаних за старост. Наиме, старост се доминантно доживљава у негативном контексту, као дегенеративни процес, односно фаза у животу која је препуна хендикепа и ограничења. Не разумеју се специфичне карактеристике као и одређене предности и потенцијали трећег и четвртог доба живота. Старост се често изједначава са болешћу, усамљеношћу, бескорисношћу, беспомоћношћу. Стари људи се најчешће карактеришу као себични и превише критични. Раширено је и уверење, такође, да је страх од смрти веома присутан код старих жена и мушкараца и да су окупирани њиме. Поред тога постоји јак социјални притисак на изражавање сексуалности у старости.

Као и други ставови, и ставови о старости и старењу почињу да се усвајају још у детињству, у породици, суседству, у школи, у вршњачкој групи и путем медија. Но, већина набројаних и низ других неистакнутих ставова или не одговарају стварности или су, пак, преувеличани.

Тако, на пример, истраживање које се бавило феноменом старења и старости у београдској популацији (Коматина, 2002) показало је да већина најстаријих испитаника не само да се не боји смрти и да смрт не изједначава ни са казном, ни са агресијом, већ смрт доживљавају као природну појаву, смирење, спокој. Такође, мада испитаници сматрају да се с годинама мењају

² Изнето на Изазовима социјалних иновација, NET4SOCIETY, Центар за социјалне иновације, Универзитет у Дортмунду, Беч, 19-21.09.2011.

³ Ибид.

особине личности и да су се они сами променили, правци промена су посве различити. Неки стари људи сматрају да су са годинама постали критичнији, други тврде да су толерантнији, једни сматрају да су постали самопоузданији, док други истичу у први план неодлучност коју су стекли са годинама. Ови налази не само да упућују на неодрживост стереотипа везаних за промену личности у старости, већ и подвлаче хетерогеност ове социјалне групе.

Даље, бројна истраживања у различитим земљама су показала да је мали број старих особа функционално неспособан, као и да велики број старих људи позитивно оцењује своје здравље и живот у старости. То је потврђено и у истраживању које је спроведено 2006. године на узорку од 826 лица са 70 и више година у Србији (Satarić, Rašević, 2007). Наиме, налази су показали да, мада чак четири од пет старих особа пати од неког хроничног обољења, највећи број испитаника процењује да је функционално способан да живи у сопственом домаћинству. Резултати такође репрезентативног истраживања, које је током 2000. године спровео Институт за заштиту здравља Србије, су показали да је три четвртине старих особа веома задовољно (14,4%) или задовољно (60,6%) сопственим животом (Janjić i Nešić, 2002).

Отуда је у многим срединама неопходно мењати слику о старењу и старости у јавном мњењу. Битно је ширење знања о здравственим, психолошким и социјалним аспектима старења и старости уопште, да би се створила другачија културна клима, смањиле интергенерацијске тензије, и изградио нови социјални уговор међу старосним групама у модерном „старом“ друштву каквом треба тежити. Но, слика о старењу и старости треба да буде реална, односно да укључи потенцијале старијих људи, али и ризике који су саставни део живота у трећем и четвртном добу. У ширење ове врсте знања треба укључити све канале, формалне и неформалне. Пре свих, медије, школе и невладине организације.

Битно је и промовисати међугенерациску солидарност и трансфер. То је старо етичко питање, основа здравих односа, база кохезије сваке заједнице, а поготово модерног „старог“ друштва. У том смислу охрабрују први налази пројекта Матице српске Старење становништва Војводине и међугенерациска солидарност и трансфер. Ауторка овога рада је разговарала са младима из три средње школе у Новом Саду. Дискусија у оквиру фокус група је показала да су они отворени да помогну старима из своје околине, пре свега, својим старијим рођацима у свакодневном функционисању. Истовремено не мали број ученица/ученика је свестан да су им животна искуство и подршка баба и деда важан део одрастања.

ИНДЕКС АКТИВНОГ СТАРЕЊА

Индекс активног старења је нов аналитички инструмент који је уведен 2012. године с циљем да помогне евалуацију и мониторинг реализације политике активног старења. Индекс је развио Европски центар за социјалну политику и истраживање из Беча као свој допринос Европској години активног старења и солидарности међу генерацијама. Имајући у виду мултидимензионалност концепта активног старења, индекс је композитног типа (Економска комисија за Европу Уједињених нација, 2013). Он садржи 22 индикатора из четири сфере. То су запосленост; учешће у заједници; независно, здраво и безбедно живљење; као и капацитет за активно старење који је комбинација индивидуалних карактеристика и фактора средине. Појединачни индикатори су дати у шеми која следи. Битно је подвући да за сваки индикатор важи правило да што је виша његова вредност то је активно старење успешније.

Теоретска максимална вредност индекса активног старења износи 100. Индекси су израчунати за сваку од четири сфере као и укупни индекс активног старења за земље Европске уније за 2012. годину. У овој години највишу вредност индекса имала је Шведска (44,0 од 100), а најнижу вредност индекса Пољска (27,3 од 100).

Индекс активног старења је израчунат и по полу. Генерално се може закључити да је његова вредност нижа за жене него за мушкарце, то јест и да је у оквиру активног старења изражена родна неравноправност. На пример, у Шведској вредност индекса активног старења је износила 42,4 за жене према 45,8 за мушкарце у 2012. години.

Показано је на примеру земаља Европске уније да постоји позитивна корелација између

брuto домаћег производа (БДП) per capita и индекса активног старења. Или другачије речено, земље са вишим БДП per capita имају и боље резултате који се тичу активног старења. Да ли то значи да виши БДП per capita омогућава боље могућности за активно старење или виша запосленост старијих значајно доприноси економији земље?

Такође је утврђена позитивна корелација између задовољства сопственим животом за лица стара 55 и више година и индекса активног старења за земље Европске уније. То је још један доказ да активност у старости доприноси самоостваривању, односно да је концепт активног старења добро постављен.

Шема – Концептуални оквир индекса активног старења

Укупни индекс	Индекс активне старости			
Сфере	Запослење	Учешће у заједници	Независтан, здрав и сигуран живот	Капацитет за активно старење
	Показатељи			
	Стопа запослености 55-59	Волонтерске активности	Физичке вежбе	Очекивано трајање живота са 55 година
	Стопа запослености 60-64	Брига о деци, унуцима	Приступ здравственој и денталној заштити	Очекивано трајање живота у добром здрављу са 55 година
	Стопа запослености 65-69	Брига о старијим	Независан живот	Ментално здравље
	Стопа запослености 70-74	Учешће у политици	Финансијска сигурност (3 индикатора)	Употреба ИТ
			Физичка сигурност	Друштвена повезаност
			Доживотно учење	Знања и вештине
Извор: United Nations Economic Commission for Europe. (2013). Introducing the Active Ageing Index. Geneva: UNECE.				

ЛИТЕРАТУРА:

- Avramov, D., & Maskova, M. (2003). Active Ageing in Europe. Strasbourg: Council of Europe.
 Economist Intelligence Unit Report. (2009). Healthcare Strategies for an Ageing Society. London: The Economist.
 Howaldt, J., & Schwarz M. (2010). Social Innovation: Concepts, Research Fields and International

- Trends. Social Innovation. 5: 4-78.
- INED. (2015). All about population. (http://www.ined.fr/en/everything_about_population/data/all-countries/).
- Janjić, M., i Nešić, D. (2002, maj). Karakteristike i potrebe starijeg stanovništva Srbije. Saopštenje sa Šestog gerontološkog kongresa Jugoslavije, Vrnjačka Banja.
- Коматина, С. (2002). Старење становништва Београда. Магистарска теза. Београд: Економски факултет Универзитета у Београду.
- Ogawa, N. (2004). Ageing Trends and Policy Responses in the ESCAP Region. NUPRI. 82: 1-27.
- Pison, G. (2013) Tous les pays du monde 2013. Population et Sociétés, 503:1-8.
- Satarić, N., i Rašević M. (2007). Vaninstitucionalna zaštita starijih ljudi u Srbiji – jaz između potreba i mogućnosti. Beograd: Amity.
- Stern, C. (2011). Golden Opportunities: Towards an Active Ageing Framework for the Republic of Serbia. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva.
- Tesch-Roemer, C. (2012). Active Ageing and Quality of Life in Old Age. Geneva, New York: United Nations Economic Commission for Europe.
- United Nations Economic Commission for Europe. (2013) Introducing the Active Ageing Index. Geneva: UNECE.
- United Nations Economic Commission for Europe. Policy Brief. 2012, April.
- United Nations Economic Commission for Europe. Policy Brief. 2011, January.
- United Nations Economic Commission for Europe. Policy Brief. 2010, November.
- United Nations Economic Commission for Europe. Policy Brief. 2009, November.
- United Nations. (2011). World Population Prospects: The 2010 Revision. New York: Population Division United Nations.
- World Health Organization. (2002). Active Ageing. A Policy Framework. Geneva: WHO.